

Fond za humanitarno pravo

Predlog preporuka obrazovnim vlastima u Republici Srbiji za izmene sadržaja udžbenika istorije

Ratovi u zemljama nastalim na teritorijama bivše Jugoslavije uzrokovani destruktivnim političkim kursom i buđenjem nacionalizama, usloveli su stvaranje snažnog istorijskog revizionizma u odnosu na zajedničku prošlost i preispitivanje međunacionalnih odnosa među dotadašnjim sunarodnicima. Istorijski revizionizam je vrlo brzo ujedinjen sa tradicionalističkim i nacionalističkim pristupom istoriji koji u središte naučnog istraživanja prošlosti postavlja isključivo naciju i državu, što je stvorilo značajne posledice na izučavanje istorije u osnovnim i srednjim školama u zemljama bivše Jugoslavije. Nacionalistička ideologija u svim jugoslovenskim republikama krajem 1980-ih i početkom 1990-ih godina znatno je uticala ne samo na odabir obrađivanih tema, već je i samu historiografiju, od ranije nesklonu da se prilagodi modernim naučnim tokovima, učinila još rigidnijom i konzervativnijom.¹ Istorijska nauka i podučavanje istorije u školama neprikriveno su postali instrument političke kontrole i dominacije, noseći sva obeležja hibridne nacionalno-romantičarske ideologije. Time je kroz obrazovne institucije ponuđen naizgled novi i sveži odgovor na ideološki utemeljenu 'historiografiju pod nadzorom' socijalističke Jugoslavije, i afirmisana historiografija koja je pripremila put za opšte skliznuće u nacionalistički javni diskurs i mobilizaciju građana za prećutno podržavanje sukoba i politiku zločina.

Fond za humanitarno pravo je krajem aprila 2015. godine na međunarodnoj konferenciji koju je organizovao u Beogradu predstavio Analizu sadržaja udžbenika istorije u Srbiji o ratovima u bivšoj Jugoslaviji, u svetlu utvrđenih činjenica pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (dalje: Analiza).² Namera Analize bila je da prikaže način na koji su činjenice o ratnim zločinima počinjenim u ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije obrađene u udžbenicima istorije u Srbiji, ali i da upoređi navode iz udžbenika sa činjenicama koje je o

¹ U ovom periodu najveći broj tema koje su obrađivane od strane srpskih istoričara imaju izražen nacionalistički diskurs, posebno prepoznatljiv u delima i javnim nastupima istaknutih istoričara i članova Srpske akademije nauka i umetnosti, Vasilija Krestića, Milorada Ekmedžića, itd.

² Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju osnovan je u maju 1993. godine od strane Ujedinjenih nacija sa ciljem procesuiranja i kažnjavanja odgovornih za ratne zločine počinjene u oružanim sukobima u bivšoj Jugoslaviji od 1991. do 2001. godine.

Fond za humanitarno pravo

ovim događajima utvrdio MKSJ. Analizom su obuhvaćeni udžbenici istorije za osnovne škole i gimnazije/srednje škole koji su korišćeni u nastavi istorije u Srbiji od 2000. godine do danas.³ Analiza je konstatovala nekoliko tendencija u udžbenicima koji obrađuju teme raspada Jugoslavije i oružanih sukoba od 1991-1999. godine. U gotovo svim udžbenicima primetni su distanciran manir i šturo prikazivanje događaja tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji, što je posebno uočljivo kada se upoređi sa detaljnom obradom drugih tematskih jedinica iz XX veka.

Drugi problem predstavlja uočljiv nesklad između predstavljanja događaja sa kraja 1980tih i ratova 1990tih. Dok je period političke krize koja je prethodila raspadu Jugoslavije obrađen detaljno, u pojedinim udžbenicima o temi ratova i zločina koji su počinjeni u njima, kao i o posledicama koje su ostavili posvećeno je svega nekoliko škratih rečenica, odnosno najviše po pola stranice. Vidljiva je neobjektivnost u prikazivanju događaja u vezi sa ratovima u bivšoj Jugoslaviji, pogotovo u predstavljanju ratnih zločina koji su počinjeni i žrtvama koje su stradale u njima. Ova neobjektivnost ogleda se u selektivnom izboru podataka i jasnom prenebrgavanju činjenica i događaja u kojima bi uloga srpskog naroda i Srbije kao države mogla biti prikazana u negativnom svetlu, uključujući pre svega činjenice o stradanju pripadnika drugih etničkih grupa i uočljivo nastojanje da se pripadnici srpskog naroda prikažu kao jedini/najveći stradalnici među narodima na području bivše Jugoslavije u ratovima 1990-ih i insistiranje na isključivo njihovoj patnji, dok o stradanju drugih etničkih grupa ili manjinskih naroda u Srbiji nema spomena.

Neophodnost izmene udžbenika istorije u skladu sa utvrđenim činjenicama pred Tribunalom, prepoznala je i Vlada Republike Srbije, koja je u Nacionalnoj strategiji za procesuiranje ratnih zločina usvojenoj u februaru 2016. godine, posebno naglasila ulogu obrazovnog

³ Dr Nikola Gaćeša, Ljiljana Mladenović-Maksimović i drDušan Živković, *Istorija za 8. razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Beograd, 2000; Radoš Ljušić i Ljubodrag Dimić, *Istorija za osmi razred osnovne škole sa čitankom i radnom sveskom*, Freska: Beograd, 2010; Predrag M. Vajagić i Nenad Stošić, *Istorija za 8. razred osnovne škole*, Klett, Beograd: 2011; Đorđe Đurić i Momčilo Pavlović, *Istorija za osmi razred*, Zavod za udžbenike, Beograd: 2010; Zoran Pavlović i Jovo Bosnić, *Mozaik prošlosti: Udžbenik istorije za osmi razred osnovne škole*, BIGZ: Beograd, 2011; Dunja Svilar Dujković i Goran Dujković, *Istorija 8: Udžbenik za osmi razred osnovne škole*, EDUKA: Beograd, 2013; Mira Radojević, *Istorija: Udžbenik za treći razred gimnazije prirodno-matematičkog smera, četvrti razred gimnazije društveno-jezičkog smera i opšteg tipa i četvrti razred stručne škole za obrazovne profile pravni tehničar i birotehničar*, Klett: Beograd, 2014; Kosta Nikolić, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović, Zorica Špadijer, *Istorija 3/4 za treći razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i četvrti razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smera*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Beograd, 2009.

Fond za humanitarno pravo

sistema u informisanju mladih generacija o suđenjima za ratne zločine, ali i o idejama pomirenja:

„Blagovremeno, nepristrasno i objektivno informisanje građana o suđenjima za ratne zločine, njihovo je pravo, ali i *zajednička obaveza obrazovnog sistema, predstavnika medija i organa koji se bave procesuiranjem ratnih zločina* [...] Rana edukacija na temu konflikata koji su rezultirali ratnim zločinima i promovisanje ideja tolerancije, pomirenja i saradnje, značajan je korak u izgradnji društva u kome je neprihvatljiva ideja nekažnjivosti zločina.“⁴

Kao jedan od ciljeva Nacionalne strategije za procesuiranje ratnih zločina, u pogledu unapređenja odnosa društva u Srbiji prema suđenjima za ratne zločine, definisano je „unapređenje nastavnih programa na način koji omogućava učenicima da dobiju dovoljnu količinu relevantnih informacija o sukobima na prostorima bivše Jugoslavije, ratnim zločinima koji su u tom periodu izvršeni i normama međunarodnog humanitarnog prava“.⁵ Vlada Republike Srbije posebno je naglasila da se “kvalitet i sadržina nastavnog programa koji se dotiče pitanja vezanih za istoriju sukoba u bivšoj Jugoslaviji i zločine koji su tokom tih sukoba izvršeni“ mora se kontinuirano kontrolisati i unapređivati u skladu sa mehanizmima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. Posebno su u okviru ovoga istaknute uloge Nacionalnog prosvetnog saveta, Zavoda za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, Zavoda za vrednovanje obrazovanja i vaspitanja, a naročito nacionalnih saveta nacionalnih manjina, u procesu odobravanja statusa udžbenika, rukovodeći se principima tolerancije, nediskriminacije, pomirenja i potrebe za izgradnjom dobrosusedskih odnosa.⁶

Na konferenciji “Udžbenici istorije: Obrazovanje za pomirenje?” FHP je okupio niz eksperata za pitanja udžbenika istorije iz Evrope, Srbije i regiona, ugledne istoričare, profesore istorije, sociologije i građanskog vaspitanja, predstavnike Ministarstva prosvete i Zavoda za unapređenje obrazovanja i vaspitanja, predstavnike organizacija za ljudska prava koje se bave istraživanjem i dokumentovanjem ratnih zločina, kulturom sećanja i aktiviste organizacija mladih. Detaljno su prikazana iskustva izmena sadržaja udžbenika u Švajcarskoj u pogledu problematičnih delova švajcarske istorije, pogotovo u svetlu politike Švajcarske

⁴ Nacionalna strategija za procesuiranje ratnih zločina za period od 2016 do 2020. godine, januar 2016.

⁵ Isto.

⁶ Isto.

Fond za humanitarno pravo

tokom II svetskog rata i njenog odnosa prema Holokaustu, te način na koji se udžbenici istorije upotrebljavaju za mobilizaciju prostora, društvenih aktera i ideologije i uloge udžbenika istorije u kreiranju modernih društava, analiza udžbenika istorije u odnosu na problematična pitanja iz prošlosti u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, ali i na koji način se dokumentarna građa i utvrđene činjenice pred MKSJ-om mogu koristiti za istraživanje neposredne prošlosti.

Pored ove konferencije, FHP je održao i konsultativne sastanke sa nastavnicima osnovnih i srednjih škola, i profesorima univerziteta, autorima udžbenika, u Nišu, Novom Sadu, Novom Pazaru i Bujanovcu u periodu od juna do oktobra 2015. godine. Na ovim konsultativnim sastancima, predstavljeni su rezultati Analize sadržaja udžbenika koju je pripremio Fond za humanitarno pravo, kao i Predlog preporuka obrazovnim vlastima u Republici Srbiji za izmene sadržaja udžbenika istorije. Učesnici konsultativnih sastanaka su davali svoje sugestije i komentare, kako na Analizu, tako i na Predlog preporuka. Zaključci i preporuke koje je pripremio Fond za humanitarno pravo, rezultat su konsultativnih sastanaka.

Zaključci i preporuke:

Iako se nastava istorije i udžbenici istorije nalaze u fokusu obrazovnih politika u Evropi od osnivanja evropskih institucija, kao instrument koji treba da obrazuje nove generacije za uvažavanje različitosti, razvijanje međusobnog razumevanja i poverenja među narodima Evrope⁷, region Balkana, a posebno zemlje na teritoriji bivše Jugoslavije prolaze kroz ono što se među istoričarima naziva 'ratovi udžbenicima'⁸. Skoro u potpunosti zajednički fenomen za zemlje nastale na teritoriji bivše Jugoslavije⁹, udžbenici istorije postali su jedan od čuvara nacionalističkog narativa o ratnoj prošlosti, umnogome najopasniji zbog neograničenog pristupa mladim generacijama.

⁷ European Cultural Convention, Council of Europe, 1954.

⁸ Augusta Dimou, prezentacija, konferencija, Udžbenici istorije u post-konfliktnim društvima: Obrazovanje za pomirenje, 24.04 2015.

⁹ FHP, *Tranziciona pravda u post-jugoslovenskim zemljama: Izveštaj za 2010-2011 godinu* (FHP: Beograd, 2013), str:100-106.

Fond za humanitarno pravo

- Nastava istorije služi kao sredstvo za mobilizaciju prostora i/ili društvenih aktera na jednom prostoru

Problem kroz koji prolazi obrazovni sistem u Srbiji, a koji za najozbiljniju posledicu ima čitave generacije mladih obrazovanih na iskrivljenoj i ideološki opterećenoj interpretaciji prošlosti, nije usamljen. Ipak, u postkonfliktnom društvu kakvo je Srbija, ovo predstavlja izniman problem jer sprečava inkluziju mladih u procese suočavanja sa prošlošću i demokratizacije. Njima je predstavljena slika prošlosti koja ne samo da služi za mobilizaciju za nedemokratske pokrete i razvija kod njih vrednosti koje su u suprotnosti sa vrednostima ljudskih prava, već ih sprečava da učestvuju u uspostavljanju poverenja u regionu, budući da im zvaničan narativ o prošlosti nudi dehumanizovan portret neprijatelja, odnosno pripadnika druge etničke grupe. Pored toga, specifičnost Srbije kao multietničkog društva i države u kojoj žive manjinski narodi, a čije se stradanje u ratovima 1990tih ne spominje, predstavlja prepreku ne samo za učestvovanje mladih u procesima suočavanja sa prošlošću, već i u povezivanju različitih etničkih grupa unutar jedne generacije.

- Istoričari su često kreatori nacionalističke percepcije bliske prošlosti

Kritička historiografija utemeljena u XIX veku podrazumeva niz utvrđenih procedura za istraživanje prošlosti i predstavlja najbolju odbranu od romantičarsko-mitološkog pogleda na prošlost. Ona teži ka tome da predstavi objektivnan pogled i objašnjenja događaja iz prošlosti, uz sveobuhvatno tumačenje raspoloživih istorijskih izvora. Sa druge strane, nastava istorije u post-konfliktnom društvu kao što je Srbija, istoričare stavlja pred još jedan zadatak u tumačenju prošlosti. U društvu koje se nosi sa traumama rata iz bliske prošlosti, neophodno je da istoričari u svom radu, pored objektivne interpretacije prošlosti uz korišćenje svih raspoloživih izvora, pokažu i privrženost univerzalnim vrednostima i poštovanju ljudskih prava. Trenutno stanje sa sadržajem udžbenika istorije svedoči upravo suprotno – istoričari, među kojima i autori udžbenika vrlo često odstupaju od principa univerzalnih vrednosti i poštovanja ljudskih prava, promovišući isključivo tradicionalne vrednosti i nacionalni identitet kao poželjan uzor za mlade generacije.

Fond za humanitarno pravo

- Nastava istorije je fokusirana na nacionalnu istoriju, ali je osnovni problem što je interpretacija nacionalne istorije nacionalistička

Iako je Komitet ministara Saveta Evrope u svojoj Preporuci br.15 zemljama članicama iz 2001 naglasio smernice za nastavu istorije u XXI veku, među kojima se posebno ističe ona da nastava istorije treba da bude 'odlučujući faktor u pomirenju, priznanju, razumevanju i zajedničkom poverenju među narodima'¹⁰, interpretacija istorije u udžbenicima je izraženo nacionalistička. Taj problem je primetan pogotovo u interpretaciji ratova u bivšoj Jugoslaviji, uzroka ratova i krize koja im je prethodila, ali i u prikazivanju odnosa sa nekim narodima u daljoj prošlosti. Ovako tumačenje događaja učenike stavlja u poziciju da blisku ratnu prošlost sagledavaju kao dihotomiju, odnosno kroz 'mi' i 'oni' perspektivu, u kojoj su 'oni' uvek odgovorni za sve ono loše što se 'nama' desilo.

- Udžbenici istorije ne nude perspektivu žrtava i manjinskih naroda

Problem koji je identifikovan u udžbenicima istorije u Srbije jeste nepostojanje sadržaja koji nude perspektivu posebno ugroženih grupa, u okviru teme ratova u bivšoj Jugoslaviji, žrtava zločina i manjinskih grupa, koje su bile izložene nasilju. Ovakvo tumačenje mladima sugerise da su samo dominantni politički narativi i događaji od presudne važnosti u razumevanju prošlosti, čime se onemogućava razumevanje kompleksnosti istorijskih događaja i važnije, razvijanje empatije prema žrtvama. Pored toga, selektivan pristup u predstavljanju patnje manjinskih naroda, potencijalno predstavlja problem u odnosima unutar lokalnih zajednica, jer sprečava izgradnju poverenja između srpskog i manjinskih naroda.

- Autori udžbenika ne koriste činjenice utvrđene pred MKSJ-om kao relevantne podatke

Iako jugoslovenski ratovi 1991-2001 spadaju među najpodrobnije dokumentovane sukobe u novijoj istoriji, istoričari u Srbiji ne koriste ili selektivno koriste činjenice koje je utvrdio tribunal procesuirajući slučajeve ratnih zločina u bivšoj Jugoslaviji. Svedočenja žrtava i svedoka koje je prikupio Tribunal nisu predstavljeni u udžbenicima istorije, niti je glas žrtava poklonjena pažnja u udžbenicima. Bogatstvo javne arhive MKSJ nije prepoznato u

¹⁰ Council of Europe, Committee of Ministers, REC 15 (2001),

Fond za humanitarno pravo

stručnoj javnosti među istoričarima, zaključci do kojih je došao Tribunal se preispituju, opovrgavaju ili kompletno odbacuju kao pristrasni od strane uglednih istoričara.

Predlog preporuka:

1. Teme ratnih zločina i činjenice utvrđene pred MKSJ treba da uđu u fokus mladih istoričara, uz povezivanje sa neformalnim programima obrazovanja na kojima oni imaju priliku da steknu znanja o ovim temama.
2. Treba podržati inicijative za uvođenje inovativnih metoda u nastavu istorije koje će omogućiti modernizaciju shvatanja nastave istorije prema kome ona omogućava sticanje znanja o prošlosti; razvija adekvatan metodološki pristup razumevanju prošlosti; razvija kritičko mišljenje o prošlosti i oprema nove generacije za razumevanje savremenih političkih i društvenih fenomena.
3. Udžbenici moraju da oslikavaju objektivnu sliku prošlosti – oni ne treba da sadrže falsifikate i laži, poricanje i namerno prikrivanje događaja u propagandne/ideološke svrhe.
4. Razvijati individualni rad učenika na istraživanju događaja iz bliske prošlosti.
5. Omogućiti usavršavanje nastavnika za moderne i alternativne metodološke pristupe.
6. Podržati multiperspektivnost u predstavljanju događaja iz prošlosti radi razvijanja međusobnog poštovanja između etničkih grupa.
7. Podržati inicijative za razmenu iskustava, dijaloge i zajedničke seminare/obuke nastavnika iz zemalja u okruženju.
8. Podsticati saradnju svih aktera u procesu obrazovanja – od Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Nacionalnog prosvetnog saveta, Zavoda za unapređenje

Fond za humanitarno pravo

obrazovanja i vaspitanja, Zavoda za vrednovanje obrazovanja i vaspitanja, nacionalnih saveta nacionalnih manjina do nastavnika u školama i na univerzitetima.

9. Podsticati zajedničke projekte između škola i naučnih instituta, nezavisnih muzeja, dokumentacionih centara i medijskih dokumentacionih centara radi unapređenja nastavnih materijala.

